

VIKTOR HRYSHCHUK, NELIA MAKOVETSKA,
IVAN KRASNYTSKYI, MYKOLA KHAVRONYUK

Definicja przestępstwa i podziały przestępstw
w prawie karnym Ukrainy

The Concept of Offence and the Classification of Offences in the Criminal Law of Ukraine

ROZWÓJ NAUKI O PRZESTĘPSTWIE W RODZIMEJ
NAUCE PRAWA KARNEGO

Badanie kwestii istoty i klasyfikacji przestępstw w prawie karnym Ukrainy należy rozpocząć od przeglądu opracowań i badań, będących podstawą współczesnego pojmowania pojęcia przestępstwa w rodzimej nauce prawa karnego oraz jego ujęcia normatywnego w obowiązującym kodeksie karnym Ukrainy.

Pierwsze rozumienie i normatywne określenie pojęcia przestępstwa można znaleźć już w najstarszym ukraińskim ustawodawstwie oraz źródłach prawa. Jednak uwagę swoją skupimy na rozwoju myśli naukowej o pojęciu przestępstwa na terenach obecnej Ukrainy od początku okresu radzieckiego do dnia dzisiejszego. Po pierwsze, należałoby podkreślić, że nie można oddzielnie badać rozwoju nauki ukraińskiej jako autonomicznej nauki prawnokarnej w okresie radzieckim. W tym kontekście należałoby mówić tylko o ogólnej radzieckiej nauce prawnokarnej, której część stanowi dorobek uczonych ukraińskich. Jednocześnie badania rosyjskich i innych autorów na terenach Ukrainy są odbierane jako badania uczonych krajowych i mają istotny wpływ na kształtowanie rozumienia prawa i praktyki jego stosowania. Po drugie, należy odpowiedzieć na pytanie, dlaczego badano rozwój nauki o przestępstwach od początku okresu radzieckiego. Dlatego, że w tym samym czasie zostały faktycznie odrzucone tak zwane przedrewolucyjne badania naukowe w dziedzinie doktryny prawa karnego. Właśnie od tego czasu nauka prawa karnego, rozwijając się w ramach kontynentalnego systemu prawnego, zaczęła przystosowywać się do nowych relacji socjalistycz-

nych, do nowej polityki państwowej oraz nowych standardów w sferze kształtowania norm prawnych i stosunków prawnych, dla których charakterystyczne było, w odróżnieniu od burżuazyjnej teorii prawa, stanowisko klasowe przy badaniu natury przestępstwa, co bezpośrednio wynikało z myśli marksistowsko-leninowskiej o charakterze klasowym państwa i prawa. Kwestię natury klasowej prawa radzieckiego rozpatrywano w artykułach, podręcznikach, monografiach, poświęconych zarówno kwestii ogólnej teorii państwa i prawa, jak też kwestiom prawa karnego¹.

Nowe radzieckie prawo karne znacznie różniło się od „starego” prawa przedrewolucyjnego. W latach 20. XX wieku pojawił się postulat stworzenia socjalistycznego prawa karnego, którego wyznacznikami były kategorie przestępstwa i kary. I właśnie przez to sporo publikacji z tego okresu poświęcono krytyce istoty klasowej przestępstwa w społeczeństwie burżuazyjnym. Na przykład M.M. Isayev, po zbadaniu obszernego materiału historycznego, pisał, że prawdziwy charakter każdego prawa karnego można rozważać, wychodząc nie tylko od tego, co uważa się za przestępstwo, ale też ustalając, co w danej epoce jest postrzegane jako przestępstwo².

Właściwie od tego czasu rozpoczęło się teoretyczne opracowanie „socjalistycznego” pojęcia przestępstwa. Przy czym, o ile do tego czasu nauka oczywiście wyprzedzała rozwój ustawodawstwa, po 1917 roku to ustawodawca zdeterminował rozwój nauki, ponieważ „młoda” nauka radziecka jeszcze nie mogła zaproponować ustawodawcy niczego istotnego. Jednocześnie rozwój historyczny prawa karnego nie był w zasadzie przedmiotem zainteresowania uczonych radzieckich. Przeciwnie, negowano wówczas osiągnięcia nauki prawa karnego zarówno przedrewolucyjnej, jak i zagranicznej. Mimo to nie doszło do zupełnego odrzucenia dotychczasowego dorobku. Ze szkoły klasycznej zostały zapożyczone następujące pojęcia: wina, współdziałanie, kara i inne, ze szkoły socjologicznej – teoria stanu niebezpiecznego osoby, działań w zakresie ochrony społecznej etc.

Przyjęcie w 1922 roku kodeksu karnego RFSRR, a później USRR, sprzyjało rozwojowi myśli teoretycznej. Założenia teoretyczne, przyjmowane przez nowe władze, miały odbicie w wynikach badań naukowych. Wszystkie prace z tego okresu przejawiały antyburżuazyjny charakter. Zwracano uwagę na to, że dla radzieckiego prawa karnego właściwe jest materialne określenie przestępstwa. M.A. Cheltsov-Bebutov pisał, że w odróżnieniu od prawa burżuazyjnego, które określa przestępstwo formalnie jako czyn zabroniony pod groźbą kary przez prawo obowiązujące w czasie jego popełnienia, ustawodawca radziecki określa

¹ Piontkowsky A.A. Ugolovnoye pravo RSFSR. Obschchaya chast. – M., 1924; Isayev M.M. Obschchaya chast ugolovno prava RSFSR M., 1925; Traynin A.N. Ugolownoje pravo. Obszczaja chast. – M., 1929.

² Isayev M.M. Ponyatiye pryestupnovo i nepriestupnoho s toczki zrieniya marksizma // sowetskoye pravo. – 1924. – № 5 (11). S. 3–28.

przestępstwo materialnie, merytorycznie, biorąc pod uwagę jego szkodliwość, niebezpieczeństwo dla porządku prawnego³. Podręczniki radzieckiego prawa karnego z lat 20. XX wieku zawierały dokładną analizę określenia przestępstwa.

Taka sytuacja miała miejsce praktycznie aż do lat 40. XX wieku. Właśnie wtedy można zauważyć nowy wątek w sferze naukowych badań istoty przestępstwa. W tym okresie obserwujemy powrót do badania kwestii określenia definicji przestępstwa, rozgraniczenia zachowania przestępnego i nieprzestępnego, poszukiwania kryteriów ich rozgraniczenia etc. Dokładną analizę tych kwestii obejmują m.in. badania N.D. Durmanova. Autor ten, poddając krytyce teorie burżuazyjne o pojęciu przestępstwa (szkoły antropologicznej, szkoły socjologicznej, teorii indeterministycznej etc.), analizując teoretyczne opracowania prawników przedrewolucyjnych i zagranicznych (A. Ferryego, A. Wulfa, M.-S. Tagantseva, N.D. Serhuyevskiego, S.P. Mokynskyego, M.P. Chubynskyego, I. Foinytskyego i innych), występując z pozycji marksistowskiego materializmu filozoficznego, po raz pierwszy wyodrębnił następujące cechy materialno-formalnego pojęcia przestępstwa: szkodliwość społeczną, bezprawność, winę, karalność, amoralność⁴. Wyniki badań M.D. Durmanova znalazły zastosowanie w praktyce, sprzyjały dalszemu rozwojowi nauki prawa karnego i miały ogromny wpływ na określanie przez radzieckich uczonych jego głównych cech.

M.D. Durmanov jako jeden z pierwszych wyodrębnił przestępstwo spośród naruszeń prawa na podstawie cechy szkodliwości społecznej i zaproponował rozwiązanie, zgodnie z którym jedynie przestępstwo rodzi niebezpieczeństwo społeczne, a pozostałe naruszenia prawa są społecznie szkodliwe, ale nie są niebezpieczne. Następnie w nauce ukształtowały się dwa stanowiska naukowe: jedni uczeni popierali stanowisko M.D. Durmanova, inni zaś uważali, że u podstaw rozgraniczenia przestępstw i innych naruszeń prawnych leży stopień szkodliwości społecznej⁵.

Wśród znanych ówczesnych badaczy istoty pojęcia przestępstwa należy wymienić też: A.A. Gertsenzona⁶, N.F. Kuzniecowa⁷. Wielki wkład w badanie istoty pojęcia przestępstwa w tym okresie wniósł też V.N. Kudryavtsev⁸. Autor ten zauważył między innymi, że przestępstwem jest zachowanie osoby, polegające na dokonaniu określonych działań lub na niewykonaniu tego, co należy czynić zgodnie z prawem, czyli na zaniechaniu. Twierdził też, że chęci, zamiaru lub innej

³ Cheltsov Bebutov M.A. Prestupleniye i nakazaniye v istorii i v sovyetskom pravye. – Kharkov, 1925. S. 84–85.

⁴ Durmanov N.D. Ponyatie prestupleniya onyatiye – M., 1948.

⁵ Piontkovskiy A.A. Ucheniye o prestuplenii. – M., 1961; Kuznyetsova N.F. Prestuplenie i prestupnost – M., 1969; Shishov O.F. Pestupleniye i admonistrativnyy prostupok. – M., 1967 i inni.

⁶ Gekrtsenzon A.A. Ponatiye prestuplenija – M., 1954.

⁷ Kuznyetsova N.F. Znacheniiye prestupnykh posledstviy dla ugovolnoy otvsvnennosti. – M., 1958.

⁸ Kudryavtsev V.N. Chto takoye prestupleniye. – M., 1959.

myśli, która nie przekształciła się w popełnienie czynu zabronionego, nie uważa się za przestępstwo⁹.

Nowy etap aktywizacji badań naukowych w zakresie pojęcia przestępstwa przypada na lata 60. i 70. XX wieku. Z chwilą przyjęcia podstaw prawa karnego ZSRR i republik związkowych w 1958 roku oraz nowego kodeksu karnego w 1960 roku większość uczonych w swoich pracach skłaniała się ku wyodrębnieniu czterech cech przestępstwa: szkodliwości społecznej, bezprawności, winy, kary.

Dokonując analizy prac wydanych w tym okresie, w których badano pojęcie przestępstwa, należy zaznaczyć, że w celu opracowania doskonałego pojęcia przestępstwa prowadzono aktywne działania, jednak nie wszyscy uczeni traktowali je jednakowo. Na przykład O.F. Shyshov w pracy *Przestępstwo a wykroczenie administracyjne* określił pojęcie przestępstwa w następujący sposób: „przez przestępstwo należy rozumieć czyn społecznie szkodliwy, bezprawny, zawiniony i karalny, wymierzony przeciwko socjalistycznym stosunkom społecznym, wyrządzający im w większości przypadków szkodę zasadniczą lub stwarzający zagrożenie wyrządzenia takiej szkody”¹⁰. N.F. Kuznetsova w monografii *Przestępstwo i przestępczość* zaproponowała wyodrębnienie pojęcia przestępstwa na podstawie dwóch cech ustawowych: szkodliwości społecznej i bezprawności¹¹. Niektórzy autorzy przeciwstawiali się konieczności wyodrębnienia winy jako samodzielnej cechy przestępstwa. A M.P. Karpushin i V.I. Kurlandskiy w monografii *Odpowiedzialność karna i znamiona ustawowe czynu przestępnego* zaproponowali rozumienie pojęcia przestępstwa jako określonego prawem niebezpiecznego zamachu na socjalistyczne stosunki społeczne, dokonanego przez osobę poczytalną, która osiągnęła wiek odpowiedzialności karnej¹². Do określenia przestępstwa zaproponowano więc włączenie cech charakteryzujących jego podmiot. W ten sposób, pomimo przyjęcia nowego kodeksu karnego, w nauce prawa karnego w dalszym ciągu trwał proces opracowania podstawowych kwestii pojęcia materialno-formalnego przestępstwa i klasyfikacji przestępstw etc.

Okres lat 80. charakteryzuje upowszechnienie nowego stanowiska przy badaniu pojęcia przestępstwa – był to okres aktywnych badań prawnoporównawczych. Na przykład w 1985 roku pod redakcją B.S. Volkova ukazała się monografia *Kwestie przestępstwa i kary zgodnie z ustawodawstwem ZSRR i innych krajów socjalistycznych*, w której przeanalizowano pojęcie przestępstwa w prawie radzieckim i zagranicznym na różnych etapach rozwoju państwowości. Autor ten wskazywał na istnienie trzech rodzajów określeń pojęcia przestępstwa: materialnego (właściwego dla prawa radzieckiego, dlatego temu pojęciu poświęcono znaczną część pra-

⁹ Kudryavtsev V.N. Chto takoye prestupleniye. – M., 1959. – M., 1959. S. 6.

¹⁰ Shishov O.F. Pestupleniye i admonistrativnyy prostupok. – M., 1965. S. 16.

¹¹ Kuznyetsova N.F. Prestupleniye i prestupnost. – M., 1969.

¹² Karpushin M.P., Kurlandskiy V.I. Ugolovnaya otvestvennost i sostav prestupleniya. – M, 1974. S. 89.

cy), formalnego (które nie odzwierciedla klasowej istoty społecznej przestępstwa i nie wskazuje na kryteria uznawania czynów za przestępne), pseudomaterialnego (jako bardziej zachowawczego niż pojęcie formalne, polegające na rozważaniach o ogólnej amoralności zachowania przestępnego, jego pozaklasowości)¹³.

W 1987 roku ukazała się monografia M.I. Kovalova, w której stwierdził, że nauka o przestępstwie rozwijała się i doskonaliła wraz z rozwojem ludzkości. Autor nie postawił przed sobą zadania wykreowania nowego określenia pojęcia przestępstwa, ale uznał, że dla takiego przekształcenia nie ma odpowiednich przesłanek ani w prawie, ani w praktyce¹⁴.

W latach 80. XX wieku w wielu publikacjach nie poruszano kwestii doskonalenia przepisów prawa karnego, w tym też w zakresie pojęcia przestępstwa. Zagadnienie pojęcia przestępstwa omawiano w literaturze na początku lat 90. XX wieku. Na przykład A. Leps twierdził, że na nowo pojawiło się pytanie o materialny charakter pojęcia przestępstwa z tego powodu, że nie ma jednoznacznego pojmowania tej jego cechy, jaką jest „szkodliwość społeczna”¹⁵.

Od 1991 roku rozpoczął się nowy etap w rozwoju krajowej nauki prawa karnego. Stała się ona samodzielna, chociaż należałoby zaznaczyć, że w dalszym ciągu opierała się na opracowaniach radzieckiej szkoły prawa karnego.

Już w pierwszych latach okresu niepodległości ustawodawca ukraiński i przedstawiciele nauki uświadamiali sobie konieczność opracowania i przyjęcia nowego prawa karnego oraz podejmowali aktywne działania w tym kierunku. Pomimo tego badania nad istotą pojęcia przestępstwa nie znalazły się w centrum zainteresowania doktryny. Tej kwestii poświęcono jedynie kilka publikacji naukowych¹⁶, jednak nie została opublikowana żadna monografia. Podobne kwestie nie były też przedmiotem badania na poziomie dysertacji.

Aktywniejsze działania w badaniach dotyczących pojmowania pojęcia przestępstwa i jego cech uczeni podjęli po przyjęciu w 2001 roku kodeksu karnego Ukrainy, który obowiązuje do dnia dzisiejszego¹⁷. Badano również kwestie klasy-

¹³ Voprosy prestupleniya i nakazaniya po zakonodatelstvu SSSR i sotsialisticheskikh stran: ucheb. Posobiye / pod red. B.S. Volkova – M.; 1985.

¹⁴ Kovalev M.I. Ponatiye prestupleniya v sovetskom ugovnom prave. Sverdlovsk, 1987.

¹⁵ Leps A. ponatiye prestupleniya v ugovnom zakonodalestvye // Yurist Estonii – 1990. № 5. S. 370.

¹⁶ Andrushko P.P. Sotsialna sutnist, zmist, struktura i znachennya suspilnoyi nebezpechnoyi nebezpechnosti diyannya // Visnyk Kyivskoho universytetu: suspilno-politychni nauky. – K., 1991. – Vyp. 2; Hutsalo O. Protypravnist zlochynu ta analogiya kryminalnoho zakonu // Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy – Kh.: Pravo. – 1999. – Vyp. 4(19). S. 155–164; Matusovskyk H. Zurydychna khyrakterystyka zlochyniv /// Visnyk Akademii pravovykh nauk ukraiyiny. – Kh.: Pravo – 1998. Vyp2 (13). S. 120–125; panov M.I. Prestupleniye: metodologicheskkiye aspekty issledovaniya v ugovnom zakonye // problemy zakonnosti / Natsionalna zurydychna akademiya Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. – Kh.: „Osnova”, 1995. – Vyp. 30. S. 121–127 i inne.

¹⁷ Benkivskyy V.O. Do pytannya pro zlochyn ta joho strukturu // derzhava i pravo / instytut derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho Nan Ukrainy. – 2002. – Vyp. 15. S. 447–451; Borysov V.,

fikaciji przestępstw¹⁸ oraz czynu nieistotnego, czyli drobnego przestępstwa¹⁹. Jednocześnie, wymienione prace mają generalnie charakter komentatorski. Pomimo tego kwestie definicji przestępstwa, określenie jego cech i klasyfikacja znalazły swoje odzwierciedlenie w komentarzach naukowo-praktycznych kodeksu karnego Ukrainy²⁰ (które niejednokrotnie były wydawane ponownie i uzupełniane), w tym też w wydaniach edukacyjnych²¹.

Pashchenko O. Do pytannya pro sutnist kriminalno-pravovoyi kharakterystyky zlochyniv // Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. – 2005. Vyp. 3(42). S. 181–190; Zaruba P. Zlochyn yak sotsialne yavyshe // Pidpryyemnytstvo, godpodarstvo i pravo. – 2005. – № 10. S. 137–140; Malyarenko V.T. Pro sotsialnu zumovlenist zlochynu i spravedlyvist pokarannya // Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy. – 2002. – №3. S. 32–45; Melnyk M.I. Zakonodavchi aspekty vidmezhuvalnnykh zlochynnoho diyannya vid nezlochynnoho // problemy petentsiarnoyi teorii i praktyky. – 2004 – № 9. S. 83–90; Mykolenko O.M. Ugolovno-pavovaya kharakteristika obshchestvennoy opasnosti // Pravov aderzhava. – 2002. – № 4. S. 75–78; Panov M., Tykhyy V. Ponyattya zlochynu (komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy) // Visnyk Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy. – 2004 – № 1. S. 88–95; Smirnov V.I. K voprosu ob obshchestvennoy opasnosti prestupnovo deyaniya. Kharkov: Konstanta, 2002. S. 136; Tykhyy V.P. Komentar do stattey 11, 12 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy // Naukovo-praktychni komentari. – 2004 – № 3. S. 21–29; Fris P.L. Ponyattya ta oznaky zlochynu. Lektsiya. – Ivano – Frankivsk: Simyk, 2002. S. 36.

¹⁸ Horbata O.I. Problemy komentuvannya st. 12 k.k. Ukrainy „klasyfikatsiya zlochyniv” // Naukovyy visnyk Ivivskoho zurydychnoho instytutu MVS Ukrainy. Materialy mizhnarodnoyi konferentsiyi „Problemy komnetuvannya kryminalnoho zakonu”. – 2004. – № 2 (2). Dodatok 2. S. 182–190; Denysov S.F., Kytsenko D.M. Shchodo vyznachennya ponyttya zlochynu, zkyky ne stanovyt velykoyi suspilnoyi nebezpeky // Visnyk zaporizkoho zurydychnoho instytutu MVS Ukrainy. – 1999. – Vyp. 2. S. 79–85; Klymenko V. Klasyfikatsiya zlochyniv u kryminalnomu zakonodavstvi // Yurydychnyy visnyk – № 23(311). – 9–15 chervnya 2001 r. S. 5; Korolenko M.P. problemy kvalifikatsiyi zlochyniv za stupenem yich tyazhkosti. – k.: Nauk. svit, 2000. S. 11; Kryvchenko L.N. Klassifikatsiya prestupleniy i nekotoryye voprosy matematicheskovo modelirovaniya // problemy zakonnosti / Natsionalna yurydychna akademiya Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. – 1992. Vyp. 26. – S. 17–22; Kheylyk V.V., Bystrushkin O.S. Shchodo klasyfikatsiyi zlochyniv u Kryminalnomu kodeksi Ukrainy // derzhava i pravo. – 2003. – Spetsvypusk. S. 236–238 ta in.

¹⁹ Sevastyanova T.Ye. Maloznachnist diyannya za kryminalnym zakonodavstvom ukraiyiny: Autoref. Dys. k.yu.n. / Natsionalna akademiya vnutrishnikhy sprav Ukrainy MVS Ukrainy. – K., 2003. S. 19.

²⁰ Naukovo-praktychnyy komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. / [Awt. kolektyv: Andrushko P.P., Arsenyuk T.M., Atamanyuk O.H. ta in]; Pid zah. red. M.O. Potebenka, V.H. Honcharenka.u dvokh chastynakh.. – K.: Forum, 2001; Naukovo-praktychnyy komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy vid 5 kvitya 2001 roku / [Avt kolektyv: Boyko A.M., Brych L.P., Hryshchuk V.K., ta in]; za red. M.I. Melnyka, M.I. Khavronyuka. – K.: MP „Kannon”, 2001; Naukovo-praktychnyy komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy / [Avt kolektyv: Aleksandrov Yu.V., Andrushko P.P. Antypov V.I. ta in]; Vid. Red. S.S. Yatsenko. – K.: A.S.K. – 2002; Ugolovnyy kodeks Ukrainy Kommentariy. Pod redaktsiyey Yu.A. Karamzina i E.L. Streltsova – Kh.: OOO „Odyssey”, 2001 i inne.

²¹ Kryminalne pravo Ukrainy Zahalna chastyna: pidruchnyk dla studentiv vyshch. navch. zakladiv / [M.I. Bazhanov, Yu.V. Bulin, V.I. Borysova i in.]; / za red. M.I. Bazhanova, V. Vstahysa, V. Yatatsiya. – K.: Yurinkom Inter; X.: pravo, 2001; Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: Pidruchnyk [dla studentiv yurydychnykh fak. navchalnykh zakladiv / [Avt. kolektyv: Aleksandrov Yu.V., Antypov V.I., Volodko M.V. i inni] Vid. Red. Kondratyev Ya. Yu. – K.: Pravovi dzherela. –

Dokonując podsumowania tej części artykułu można stwierdzić, iż pomimo tego, że nauka radziecka rozpoczęła swój rozwój od całkowitego zanegowania osiągnięć nauki prawa karnego zarówno krajowego, jak i zagranicznego, udało się jej opracować własne uzasadnione naukowo stanowisko dotyczące rozumienia istoty przestępstwa, odróżnienia go od czynów nieprzestępnych, klasyfikacji przestępstw, które stanowiły przesłankę współczesnego karnoprawnego rozumienia tych kwestii na Ukrainie.

WSPÓŁCZESNE UJMOWANIE POJĘCIA PRZESTĘPSTWA W PRAWIE KARNYM UKRAINY

Zgodnie z ust. 1 art. 11 k.k. Ukrainy „przestępstwem jest określony w tym kodeksie czyn społecznie szkodliwy, zawiniony (polegający na działaniu lub zaniechaniu), dokonany przez podmiot przestępstwa”. Powyższa definicja przestępstwa ma charakter materialno-formalny. Wynika z niej, że przestępstwem jest czyn (działanie lub zaniechanie) charakteryzujący się następującymi cechami: 1) jest to czyn społecznie szkodliwy; 2) czyn określony w obowiązującym kodeksie karnym Ukrainy (dalej – k.k. Ukrainy); 3) czyn zawiniony; 4) czyn popełniony przez podmiot przestępstwa; 5) czyn podlegający karze. Niewystąpienie chociażby jednej z tych cech skutkuje brakiem przestępstwa.

Czynem, w rozumieniu prawnokarnym, według art. 11 k.k., jest świadome zachowanie osoby, zależne od jej woli. Wobec tego dla jakiegokolwiek czynu niezbędne jest zaistnienie zarówno cech przedmiotowych, jak i podmiotowych. Pierwsze odnoszą się do płaszczyzny fizycznej (wykonywanie ruchów przez różne części ciała ludzkiego lub powstrzymanie się od takich ruchów). Do podmiotowych należą procesy intelektualne i wolicjonalne.

Wobec tego, że przestępstwem jest tylko czyn, nie można za nie uznać:

– przekonań ideologicznych, politycznych, wyznaniowych albo innych refleksji i przekonań osoby, w tym ujawnionych (na przykład w dzienniku osobistym). Już w *Digestach* Justyniana została ustalona zasada *cogitationis poenam nemo patitur* – nikt nie podlega karze za wyrażanie swojej opinii;

– uczuć lub chęci, wypowiedzianych, napisanych lub wyrażonych na zewnątrz w inny sposób, w tym też wezwania, jeśli przy tym nie dokonywano zamachu na bezpieczeństwo narodowe, integralność terytorialną, porządek społeczny, zdrowie ludności, reputację lub uprawnienia innych ludzi, tajemnicę informacji poufnych, autorytet i bezstronność wymiaru sprawiedliwości (patrz art. 34 Konstytucji Ukrainy);

2002; Hryshchuk V.K. Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: Pidruchnyk dla studentiv yurydychnykh fak. navchalnykh zakladiv – K.: Vydynychyyy Dim „In Yure”, 2006.; Fris P.L. Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: Pidruchnyk dla studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. 2-he vydannya, dopovnene i pereroblene. – K.: Atika, 2009 i inne.

– przynależności osoby do tej samej bądź innej grupy wyznaniowej, politycznej, majątkowej etc.;

– fizycznego lub psychicznego stanu osoby, jej pozostałych właściwości osobistych (tj. agresywność, nieuczciwość, inne negatywne cechy charakteru lub nałogi);

– wcześniejszego skazania osoby, istnienia stosunków rodzinnych z osobą, która popełniła przestępstwo etc. To wszystko ma ważne i praktyczne znaczenie. Na przykład w okresie ZSRR osoba mogła być skazana tylko za to, że była żoną „wroga narodu”. W czasach obecnych na Hawajach (jeden ze stanów USA) uprawianie przez dziewczynę seksu przed 18. rokiem życia pociąga za sobą wymierzenie kary jej rodzicom w postaci prac naprawczych przez okres trzech lat podobno za to, że źle wychowali swoją córkę.

Przez działanie w k.k. Ukrainy rozumie się czynne, świadome i uzewnętrznione zachowanie człowieka. Zaniechanie to zachowanie bierno. Zarówno działanie, jak i zaniechanie mogą powodować negatywne skutki.

Za przestępstwo uznaje się czyn, dokonany przez podmiot przestępstwa, czyli przez osobę fizyczną, poczytalną, która w chwili jego popełnienia osiągnęła wiek, od którego rozpoczyna się odpowiedzialność karna (art. 18 k.k. Ukrainy). W prawie karnym Ukrainy nie będzie przestępstwem podjęcie (lub brak podjęcia) pewnej decyzji przez osobę prawną, czyn dokonany przez zwierzęta, przez osobę niepoczytalną i przez osobę, która w chwili jego popełnienia nie osiągnęła wieku ustalonego prawem.

Wina oznacza, że czyn został popełniony umyślnie lub nieumyślnie, gdy prawo przewiduje karę za nieumyślne przestępstwo.

Przestępstwa nie stanowią: a) czyny dokonane w stanie bezradności lub podczas snu, odruchowe, impulsywne, konwulsyjne lub instynktowne ruchy ciała (na przykład jedna osoba, żeby nie spaść, uchwyciła się innej osoby, wskutek czego ostatnia doznała uszkodzeń ciała); b) ruchy ciała lub brak takich ruchów, co jest wynikiem obcej woli lub oddziaływania siły wyższej (zwłaszcza klęski żywiołowej); c) czyny popełnione pod wpływem hipnozy lub w wyniku sugestii hipnozy; d) czyny, których możliwości zaistnienia społecznie szkodliwych skutków osoba nie przewidziała i nie mogła przewidzieć (nieszczęśliwy wypadek). We wszystkich tych sytuacjach nie można mówić o swobodnej woli osoby: nie ma ona możliwości wyboru wariantu zachowania intencjonalnie-przestępnego lub nieprzestępnego. Podobnie nie jest przestępstwem czyn dokonany nieumyślnie, który zgodnie z prawem uznaje się za przestępstwo jedynie w przypadku jego umyślnego popełnienia (na przykład: nieumyślne umieszczenie w zakładzie psychiatrycznym osoby zdrowej psychicznie).

Szkodliwość społeczna jako cecha przestępstwa oznacza jego szczególną szkodliwość przedmiotową, określoną w ust. 2 art. 11 k.k. Ukrainy przez: 1) uogólnione sformułowanie przedmiotów podlegających ochronie karnoprawnej, za które są uznawane: osoba (fizyczna lub prawna), społeczeństwo, państwo,

a z uwzględnieniem treści art. 1 k.k. – także ludzkość; 2) dwie odmiany skutków zamachu: realne wyrządzenie szkody zasadniczej oraz wywołanie rzeczywistego zagrożenia wyrządzenia szkody zasadniczej.

Przestępstwem nie jest czyn, który: a) stanowi zamach na przedmioty nieobjęte ochroną k.k. (stosunki osobiste między małżonkami, działalność charytatywna etc.); b) nie wyrządza szkody zasadniczej przedmiotom ochrony prawnokarnej albo przynajmniej nie tworzy rzeczywistego zagrożenia jej wyrządzenia; c) wyrządza szkodę przedmiotom ochrony prawnokarnej albo tworzy rzeczywiste zagrożenie wyrządzenia im szkody, ale ta szkoda nie jest zasadnicza.

Za zasadniczą szkodę materialną (majątkową lub fizyczną) uznaje się wyrządzoną lub usiłowaną przez te lub inne czyny, określoną przez przepisy prawa na podstawie z góry ustalonych kryteriów (liczba nieopodatkowanego minimum dochodów obywateli, ciężkość uszkodzeń ciała etc.), a za niematerialną (polityczną, organizacyjną, moralną etc.) z reguły – w ramach dochodzenia sądowego bez uwzględnienia przytoczonych kryteriów.

Szkodliwość społeczną przestępstwa należy odróżniać od szkodliwości społecznej osoby, która je popełniła. Dla społeczeństwa jednakowo szkodliwymi są czyny popełnione przez osobę uprzednio karaną i przez osobę, która zawsze przestrzegała prawa albo popełnione przez osobę nieletnią lub w wieku emerytalnym. Dlatego też charakterystyka osobowości sprawcy może mieć wpływ na wymierzenie kary lub inne karnoprawne skutki przestępstwa, ale w żaden sposób nie zmienia jego szkodliwości społecznej (z wyjątkiem przypadków recydywy szczególnej).

Przepisy art. 11 k.k. Ukrainy stanowiące o tym, że czyn powinien być określony w obowiązującym k.k., odzwierciedlają karną bezprawność przestępstwa. Przepisy tworzące zasadę *nullum crimen, nulla poena sine lege* („nie ma przestępstwa, nie ma kary, o ile nie ma odpowiedniego prawa”), realizują wprost postanowienia pkt 22 ust. 1 art. 92 Konstytucji Ukrainy, który stanowi, że czyny będące przestępstwami i odpowiedzialność za nie mogą być określone wyłącznie na mocy prawa Ukrainy, uściślającego te postanowienia.

Nie jest przestępstwem czyn zawiniony, popełniony przez podmiot przestępstwa, który jest szkodliwy społecznie, wskazany w innej niż kodeks karny ustawie Ukrainy. Ponieważ k.k. Ukrainy określa wyczerpująco katalog przestępstw, nie jest możliwe stosowanie przepisów kodeksu karnego Ukrainy na podstawie analogii. Na przykład osoba nie może odpowiadać za uchylenie się od płacenia alimentów na utrzymanie innych osób, oprócz własnych dzieci i rodziców (art. 164 i 165 k.k. Ukrainy).

Z chwilą zniesienia odpowiedzialności karnej za ten lub inny czyn, przestaje on być przestępstwem. I tak od 2001 roku na Ukrainie nie jest przestępstwem spekulacja, kupowanie towarów i ich ponowna sprzedaż w celu osiągnięcia zysku, od 2004 roku nielegalne jest przekroczenie granicy państwowej.

Kara kryminalna jest komponentem bezprawności karnej i obowiązkowym znamieniem przestępstwa, ponieważ wszystkim dyspozycjom przepisów części szczególnej k.k. Ukrainy towarzyszą sankcje. Karę jako cechę przestępstwa należy rozumieć nie tylko jako realne jej zastosowanie, ale jako samą możliwość jej zastosowania w razie popełnienia czynu zabronionego na podstawie k.k. Ukrainy.

Nie można uznać za obligatoryjną cechę przestępstwa amoralności czynu. Wiele przestępstw jest neutralnych z punktu widzenia moralności (na przykład nie ma podstaw, by uznać za niemoralny taki czyn, jak np. utrata dokumentów zawierających tajemnicę państwową), a niektóre z nich nawet cieszą się uznaniem wśród przeważającej większości ludności (powiedzmy – umyślne wyrządzenie ciężkich uszkodzeń ciała z przekroczeniem granic obrony koniecznej lub zabójstwo chorego jako akt miłosierdzia [eutanzja]). Z innej zaś strony społeczeństwo może uznawać za amoralne usiłowanie popełnienia samobójstwa, dokonanie przerwania ciąży, wyprodukowanie przedmiotów pornograficznych bez celu osiągnięcia zysku etc., ale te czyny nie są uznawane za przestępstwa, ponieważ odpowiedzialność za nie nie jest określona przez obowiązujący k.k. Ukrainy. Sankcjami za złamanie norm moralnych mogą być jedynie pewne formy oddziaływania moralnego, na przykład osąd społeczny.

CECHY ODRÓŻNIAJĄCE PRZESTĘPSTWA OD POZOSTAŁYCH NARUSZEŃ PRAWA

Przestępstwo jako rodzaj naruszenia prawa różni się od innych jego naruszeń, a jako przejaw społecznie szkodliwego zachowania osoby – od innych rodzajów zachowania ludzkiego. W ukraińskiej teorii prawa powszechnie przyjęto, że istnieją następujące trzy podstawowe rodzaje zachowania prawnego: 1) zgodne z prawem – zachowanie użyteczne społecznie, odpowiadające normom albo zachowanie społecznie niepożądane, ale dopuszczalne (rozwód, udział w strajku etc.); 2) nadużycie prawa – zachowanie społecznie szkodliwe, które jednak nie narusza norm prawa. Nadużycie prawa zazwyczaj nie jest powiązane z naruszeniem konkretnych zakazów lub niespełnieniem obowiązków i oznacza, w dosłownym rozumieniu, „złe” użycie prawa, gdy upoważniony podmiot ma określone prawo podmiotowe, działa w jego ramach, ale narusza prawa innych osób lub wyrządza jakąś szkodę całemu społeczeństwu. Nadużycie prawa w określonych okolicznościach może przekształcić się w karalne naruszenie prawa, na przykład: nadużycie prawa opiekuńczego – jeżeli sprawca, działając w celu osiągnięcia korzyści, wyrządza szkodę podopiecznemu (art. 167 k.k. Ukrainy); nadużycie prawa służbowego w celu osiągnięcia korzyści lub dla realizacji innych własnych interesów lub interesów osób trzecich, a także szkody zasadniczej (artykuły 191, 364, 364–1, 365–2 k.k. Ukrainy); 3) naruszenie prawa – zachowanie społecznie szkodliwe, naruszające normy prawa.

Pomimo wyodrębnienia nadużycia prawa, z naruszeniem prawa łączy się taki rodzaj zachowania prawnego, jak przedmiotowe zachowanie bezprawne. Jest to bezprawny czyn osoby ubezwłasnowolnionej oraz zachowanie podjęte w warunkach braku winy. Na przykład przedmiotowy czyn o cechach przestępstwa, popełniony przez osobę niepoczytalną, może pociągnąć za sobą zastosowanie środków przymusowych o charakterze medycznym (art. 94 k.k. Ukrainy), podobnie czyn, o znamionach przestępstwa, popełniony przez osoby nieletnie przed osiągnięciem wieku, od którego rozpoczyna się odpowiedzialność karna (14 lub 16 lat), zastosowanie środków określonych przez ustawę O organach i służbach ds. nieletnich oraz specjalistycznych zakładach dla nieletnich (na przykład skierowanie do specjalistycznego zakładu edukacyjno-wychowawczego).

Pojęcie „przestępstwo” jest węższe od pojęcia czynu bezprawnego karnie, ponieważ ten ostatni obejmuje też zachowanie przedmiotowo-bezprawne (tabela 1).

Tabela 1. Rodzaje zachowania prawnego

Zachowanie prawne (z punktu widzenia prawa karnego)			
Zachowanie zgodne z prawem	Nadużycie prawa	Czyn karnoprawny	
		Przestępstwo	Zachowanie przedmiotowo-bezprawne

Przez naruszenie prawa rozumie się co do zasady działanie lub zaniechanie antyspołeczne, bezprawne i z reguły zawinione, podjęte przez osobę zdolną do czynności prawnych, powodujące odpowiedzialność karną. Obecnie w ustawodawstwie i prawie Ukrainy zazwyczaj wyodrębniano następujące rodzaje naruszeń prawa:

– wykroczenia administracyjne. Są to wykroczenia popełniane przez osoby fizyczne, osoby prawne i obywateli – podmioty działalności gospodarczej, takie jak: naruszenia norm sanitarnych przy produkowaniu artykułów żywnościowych albo podjęcie działań, uznawanych na mocy prawa jako nieuczciwa konkurencja;

– wykroczenia dyscyplinarne. Stanowią zamach na stosunki w sferze pracy, władzy i podporządkowania etc. To naruszenia prawa określone przez kodeks ustaw o pracy Ukrainy, statuty dyscyplinarne (na przykład niestawienie się do pracy pracownika, jego stawienie się do pracy w stanie nietrzeźwości, naruszenie przez ucznia obowiązku uczęszczania na zajęcia, spór wojskowego z przełożonym);

– naruszenia prawa podczas wykonania pracy. Ich społecznie szkodliwe skutki zawsze polegają na wyrządzeniu szkody w mieniu (na przykład psucie przez pracownika narzędzi wydanych mu do wykorzystania);

– cywilne naruszenia prawa, określone m.in. w kodeksie cywilnym Ukrainy (k.c.) (na przykład niespełnienie obowiązków zgodnie z umową, rozpowszechnia-

nie informacji zniesławiających honor, godność lub reputację zawodową osoby, samowola budowlana etc.);

– przestępstwa – najbardziej niebezpieczny rodzaj łamania prawa. W aspekcie psychologicznym przestępstwo stanowi największe odchylenie od normy społecznej (zachowania zgodnego z prawem). W aspekcie społecznym jest to największe zło, które jedna osoba może wyrządzić drugiej, społeczeństwu czy państwu. W prawnym natomiast przestępstwo to najbardziej niebezpieczny rodzaj naruszenia prawa.

W czasie, gdy państwo i prawo jako instytucje społeczne dopiero zaczynały się rozwijać, rodzaje przestępstw nie były wyodrębnione. Czyny, które obecnie można określić jako wykroczenia dyscyplinarne, często były surowo karane (np. *decymacja*, czyli karanie śmiercią co dziesiątego żołnierza za ujawnione podczas boju tchórzostwo lub bicie niewolnika kijami za nieposłuszeństwo). Nie są one podobne do współczesnych kar dyscyplinarnych (nagana lub obniżenie stopnia wojskowego). Zgodnie z prawem rzymskim – Ustawą XII Tablic, kradzież lub spowodowanie uszkodzeń ciała uważano za delikt cywilny i karano grzywną, zniesławienie zaś – śmiercią. Dopiero w średniowieczu, gdy państwa uzyskały już wszystkie cechy państwowości (obszar, ludność, władze publiczne, mające wsparcie wojska i policji, ustawodawstwo), a szczególnie w okresie Odrodzenia, gdy w Europie Zachodniej rozpoczęła się recepcja prawa rzymskiego, doszło do wyodrębnienia pewnych rodzajów prawa i jego prawnych regulacji.

Przestępstwo należy odróżnić od innych naruszeń prawa według następujących kryteriów: 1) szkody społecznej; 2) podmiotu naruszenia prawa; 3) winy; 4) bezprawności karnej.

Szkodliwość społeczna, jako jedno z wymienionych kryteriów, jest charakterystyczna tylko dla przestępstw. Taki wniosek wynika m.in. z ust. 2 art. 1 k.k. Ukrainy, który mówi, że „Kodeks karny Ukrainy określa, jakie czyny społecznie szkodliwe stanowią przestępstwa”. Rozróżnia się charakter i stopień szkodliwości społecznej. Charakter to cecha jakościowa szkodliwości społecznej. Zależy ona od znaczenia przedmiotu ochrony prawnokarnej. Zarówno życie i zdrowie osoby, jej wola, wolność seksualna i nietykalność seksualna, jak też podstawy bezpieczeństwa narodowego, pokój, bezpieczeństwo ludzkości, międzynarodowy porządek prawny, są najważniejszymi wartościami chronionymi przez prawo karne. Dlatego zamach na te dobra nie pociąga za sobą konieczności rozgraniczenia przestępstwa i wykroczenia administracyjnego.

Odpowiedzialność za zamach na prawa osobiste osoby i obywatela, mienie, sposób prowadzenia działalności gospodarczej, środowisko, bezpieczeństwo publiczne, bezpieczeństwo produkcji, bezpieczeństwo ruchu i użytkowania komunikacji miejskiej, porządek społeczny i moralność etc. określono nie tylko w prawie karnym, ale też w innych dziedzinach prawa. Dla odróżnienia przestępstwa od pozostałych naruszeń prawa w takich przypadkach nie wystarcza tylko uwzględnie-

nie charakteru szkodliwości społecznej popełnionego czynu. Należy określić jej cechę ilościową – stopień szkodliwości społecznej czynu. Przestępstwo zawsze jest bardziej niebezpieczne niż jakiegokolwiek inne naruszenie prawa. Na stopień szkodliwości społecznej wpływają, oprócz przedmiotu zamachu, przede wszystkim waga wyrządzonej szkody i forma winy, a także sposób dokonania czynu, motyw i cel, powtórność oraz inne znamiona.

Według cechy podmiotu, przestępstwo można odróżnić od deliktu cywilnoprawnego, a także od niektórych administracyjnych wykroczeń prawnych, których podmiotem może też być osoba prawna. Osoba fizyczna w prawie cywilnym w określonych przypadkach może wystąpić jako podmiot naruszenia prawa, niezależnie od wieku i poczytalności (art. 1178, 1184, 1186 kodeksu cywilnego Ukrainy).

W odróżnieniu od przestępstwa, za wykroczenia cywilnoprawne w pojedynczych przypadkach mogą być uznane też czyny, popełnione przy braku winy. Odpowiedzialność bez winy określona została w art. 614, 1167, 1173–1176 kodeksu cywilnego Ukrainy.

Takie kryterium, jak bezprawność karna, zezwala na odróżnienie przestępstw od jakichkolwiek naruszeń prawa, za które odpowiedzialność określa obowiązujący k.k. Ukrainy.

Niekiedy jeden czyn prowadzi do popełnienia kilku naruszeń prawa, za które odpowiedzialność określona jest w k.k. Ukrainy i w innym (innym niż karny) akcie normatywnym. Zachodzi wtedy zbieg przestępstw i innych naruszeń prawa. Na przykład art. 176 k.k. Ukrainy uznaje za przestępstwo nielegalne rozpowszechnienie dzieł, o ile te czyny wyrządziły szkodę w wielkim wymiarze. Zgodnie z art. 50 ustawy Ukrainy „O prawie autorskim i prawach pokrewnych” takie same czyny stanowią wykroczenie cywilnoprawne i równolegle z karą powstaje też odpowiedzialność cywilno-prawna na podstawie art. 52 wymienionej ustawy. Teoretycznie ważny jest także zbieg przestępstw z konstytucyjnym naruszeniem prawa: popełnienie przez prezydenta Ukrainy zdrady stanu lub innego przestępstwa rozpatrywane jest jak konstytucyjne naruszenie prawa, którego skutkiem jest odpowiedzialność w postaci usunięcia prezydenta Ukrainy z urzędu w trybie impeachmentu, po czym podlega on odpowiedzialności karnej. Niemożliwy jest jednak zbieg przestępstw i wykroczeń administracyjnych, które stanowią zamach na ten sam przedmiot ochrony prawnej – w takim wypadku przestępstwo jako bardziej szkodliwe naruszenie prawa pochłania to ostatnie.

CZYN NIEISTOTNY/DROBNE PRZESTĘPSTWO

Zgodnie z ust. 2 art. 11 k.k. Ukrainy nie jest przestępstwem czyn popełniony przez podmiot przestępstwa, zawiniony, o znikomej szkodliwości społecznej. Dlaczego takie przepisy mają swoje miejsce w prawie? Dlatego, żeby podkreślić,

ze element formalny – bezprawność karna typu czynu – nie może dominować nad materialnym, przez brak szkodliwości społecznej konkretnego czynu.

Uznanie tego lub innego czynu za nieistotny nie zależy od zaistnienia okoliczności, które zgodnie z prawem stanowią przesłanki prawne dla złagodzenia kary lub zwolnienia od odpowiedzialności karnej, od zachowania sprawcy po popełnieniu czynu itp. Z drugiej strony popełnienie przestępstwa wskutek zbiegu ciężkich okoliczności osobistych lub rodzinnych albo innych, dobrowolne odszkodowanie lub naprawienie wyrządzonej szkody, pogodzenie się sprawcy z pokrzywdzonym, utrata przez osobę szkodliwości społecznej w czasie trwania postępowania nie przekształcają przestępstwa w czyn nieistotny.

Za nieistotne nie można uznać następujących czynów:

- skierowanych na wyrządzenie szkody najbardziej znaczącym przedmiotom ochrony karnoprawnej (na przykład usiłowanie zabójstwa lub przygotowanie do przewrotu stanu), a także takich, które powodują złożone skutki. Czyny nieistotne różnią się przecież od przestępstw brakiem szkodliwości społecznej;

- stanowiących zamach na przedmiot nieobjęty ochroną k.k. Ukrainy (na przykład postępowanie w sprawie o zoofilię nie może być wszczęte z powodu braku takiego typu przestępstwa) albo stanowiących wprowadzenie zamach na przedmiot ochrony karnoprawnej, które nie wyrządziły i nie mogły wyrządzić mu szkody nie tylko zasadniczej, ale jakiegokolwiek innej (na przykład pogrożki zdewastowania domu poprzez urządzenie sztucznego trzęsienia ziemi);

- niezawierających w ogóle znamion przestępstwa określonych w art. 11 k.k. Ukrainy, które nie są bezprawne pod względem karnym, popełnione przez osobę, niebędącą podmiotem przestępstwa;

- nierealizujących niektórych znamion ustawowych. W przypadku, gdy fakt wyrządzenia zasadniczej szkody fizycznej określony został bezpośrednio w prawie przez wskazanie konkretnego stopnia uszkodzeń ciała, to nieosiągnięcie takiego stopnia świadczy o niewyczerpaniu znamion ustawowych tego czynu (na przykład nie ma znamion ustawowych czynu przestępnego, jeśli nieumyślnie spowodowano lekkie uszkodzenie ciała);

- dokonanych w stanie obrony koniecznej, wyższej konieczności lub w ramach innych okoliczności wykluczających przestępczość czynu (art. 37–43 k.k. Ukrainy);

- polegających na przygotowaniu do przestępstwa o niewielkiej wadze (ust. 2 art. 14 k.k. Ukrainy).

KLASYFIKACJA PRZESTĘPSTW

Klasyfikacja przestępstw *de lege lata* przewiduje ich podział na określone kategorie w zależności od przyjętego kryterium. Art. 12 k.k. Ukrainy za takie kryterium klasyfikacji przestępstw uznaje stopień ich ciężkości. Rolę klasyfikatora

formalnego zgodnie z tym kryterium pełnią sankcje przepisów części szczególnej k.k., a mianowicie ustawowe zagrożenie karą w postaci pozbawienia wolności i grzywny (jeśli sankcja jednocześnie przewiduje pozbawienie wolności i wymierzenie grzywny to wymierza się wówczas karę pozbawienia wolności).

W zależności od stopnia ciężkości prawo dzieli przestępstwa na cztery kategorie: 1) przestępstwa o niewielkiej ciężkości; 2) przestępstwa o średniej ciężkości; 3) ciężkie przestępstwa; 4) szczególnie ciężkie przestępstwa.

Stopień ciężkości przestępstw wyznacza w pierwszej kolejności przedmiot zamachu, ciężkość wyrządzenia szkody i forma winy. Dlatego szczególnie ciężkie przestępstwa to z reguły czyny umyślne, stanowiące zamach na szczególnie ważne wartości (tj. życie ludzkie, bezpieczeństwo ludzkości, bezpieczeństwo państwa i społeczeństwa w całości) i wyrządzające im najpoważniejsze szkody. Na przykład umyślne zabójstwo to szczególnie ciężkie przestępstwo (art. 115 k.k.), nieumyślne zabójstwo jest przestępstwem średniej ciężkości (ust. 1 art. 119 k.k.), a pobicie przestępstwem niewielkiej ciężkości (ust. 1 art. 126 k.k.).

Stopień ciężkości czynów stanowiących zamach na wartości nienależące do szczególnie znaczących (mienie, bezpieczeństwo społeczne, bezpieczeństwo produkcji, porządek społeczny etc.) może wzrastać w zależności od sposobu, miejsca, czasu, środków i narzędzi ich popełnienia, motywu i celu, specyfiki pokrzywdzonego lub przedmiotu oraz innych okoliczności określonych prawem. Na przykład oszustwo jest przestępstwem niewielkiej ciężkości, ale popełnione przez grupę osób działającą za uprzednim porozumieniem jest uznawane za przestępstwo średniej ciężkości, a popełnione drogą transakcji nielegalnych z użyciem sprzętu elektroniczno-obliczeniowego uważa się za przestępstwo ciężkie.

W praktyce stosowania k.k. klasyfikacja przestępstw w zależności od stopnia ciężkości ma znaczenie m.in. dla:

- określenia pojęcia organizacji przestępczej (art. 28);
- określenia przesłanek udzielenia zwolnienia od odpowiedzialności karnej (art. 45–49);
- wymiaru kary (art. 69, 69–1, 70 i 71);
- określenia przesłanek i warunków zwolnienia od kary i jej odbycia (artykuły 74, 79 i inne);
- ustalenia terminu zatarcia skazania (art. 89) etc.

W praktyce stosowania prawa wymieniona klasyfikacja przestępstw ma także znaczenie dla rozwiązania kwestii:

- określenia rodzaju instytucji karno-wykonawczej, w której osoba ma odbywać karę;
- trybu utrzymywania osób tymczasowo aresztowanych;
- zastosowania amnestii;
- dokonania działań operacyjno-poszukiwawczych;

– możliwości udzielenia licencji na prowadzenie określonych rodzajów działalności etc.

Najbardziej szczegółowe podejście do klasyfikacji przestępstw w ukraińskiej nauce prawa karnego przedstawił V.K. Hryshchuk w pracy *Prawo karne Ukrainy. Część ogólna*. Autor przedstawił m.in. klasyfikację przestępstw według różnych kryteriów i zaproponował za takie kryteria uznać: przedmiot przestępstwa; formę i charakter czynu społecznie szkodliwego; podmiot przestępstwa; formę winy, motyw, cel, emocje; rodzaje skazania, wskazane przez ustawę Ukrainy o odpowiedzialności karnej (k.k. Ukrainy); stopień ciężkości popełnionego przestępstwa²².

KLASYFIKACJA PRZESTĘPSTW WEDŁUG PRZEDMIOTU RODZAJOWEGO

Według tego kryterium wyróżnia się: przestępstwa przeciwko podstawom bezpieczeństwa narodowego, przestępstwa przeciwko zdrowiu osoby, przestępstwa przeciwko wolności, honorowi i godności osoby, przestępstwa przeciwko swobodzie seksualnej i nietykalności seksualnej osoby, przestępstwa przeciwko prawom i wolnościom wyborczym, pracy i innym osobistym prawom osoby i obywateli, przestępstwa przeciwko mieniu, przestępstwa w sferze działalności gospodarczej, przestępstwa przeciwko środowisku naturalnemu, przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu społecznemu, przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu produkcji, przestępstwa przeciwko ruchowi i użytkowaniu komunikacji transportowej, przestępstwa przeciwko porządkowi społecznemu i moralności, przestępstwa w sferze obiegu środków odurzających, substancji psychotropowych, ich analogów lub prekursorów i inne przestępstwa przeciwko zdrowiu ludzkiemu, przestępstwa w sferze ochrony tajemnicy państwowej, nietykalności granic państwowych, zapewnieniu poboru do wojska i mobilizacji, przestępstwa przeciwko autorytetowi organów władz państwowych, organów samorządów lokalnych i zjednoczeń obywateli, przestępstwa w sferze wykorzystania urządzeń elektroniczno-obliczeniowych (komputerów), systemów i sieci komputerowych, przestępstwa w sferze działalności służbowej, przestępstwa przeciwko wymiarowi sprawiedliwości, przestępstwa przeciwko ustalonym zasadom pełnienia służby wojskowej (przestępstwa wojskowe), przestępstwa przeciwko pokojowi: bezpieczeństwu ludzkości i międzynarodowemu porządkowi prawnemu.

Zgodnie z przedmiotem bezpośrednim, na przykład, przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu osoby mogą być klasyfikowane jako: przestępstwa przeciwko życiu osoby, przestępstwa przeciwko zdrowiu osoby, przestępstwa stwarzające zagrożenie dla życia lub zdrowia osoby i inne.

²² Hryshchuk V.K. Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: Navch. Posib, dla studentiv yurydych. Fak. Vyshch. Navch. Zakl. Vydavnychyy Dim „In Yure”. 2006.

Klasyfikacja przestępstw według formy i charakteru czynu społecznie szkodliwego wygląda następująco. Zgodnie z formą czynu społecznie szkodliwego, przestępstwa dzieli się na: 1) przestępstwa popełniane: a) przez działanie; b) przez zaniechanie; c) przez działanie i zaniechanie; 2) a) proste; b) złożone (trwałe, ciągłe, złożone). Według charakteru czynu społecznie szkodliwego (przygotowanie do przestępstwa, usiłowanie przestępstwa, przestępstwo dokonane). Według podmiotu przestępstwa mogą być klasyfikowane jako: przestępstwa popełniane przez ogólny podmiot przestępstwa, przestępstwa popełniane przez podmiot specjalny.

Zgodnie z formą winy, motywami, celem, emocjami, przestępstwa są klasyfikowane następująco. Zgodnie z formą winy (umyślne, nieumyślne, z podwójną [złożoną] formą winy); zgodnie z motywami (w celu osiągnięcia korzyści i bezinteresowne itp.); zgodnie z celem (ukrycie przestępstwa, bezpodstawne wzbogacenie się, siłowa zmiana lub obalenie ładu konstytucyjnego itp.); według emocji (stanu emocjonalnego, np. przestępstwa popełniane w stanie wzburzenia).

Zgodnie z rodzajem kar określonych na mocy ustawy Ukrainy o odpowiedzialności karnej (k.k. Ukrainy) można wyodrębnić następujące rodzaje przestępstw: przestępstwa, za których popełnienie wymierza się karę niepowiązaną z pozbawieniem wolności; przestępstwa, za których popełnienie przewidziano karę powiązaną z pozbawieniem wolności; przestępstwa, za których popełnienie wymierza się karę zarówno niepowiązaną z pozbawieniem wolności, jak i karę powiązaną z pozbawieniem wolności.

Zgodnie ze stopniem ciężkości przestępstwa można klasyfikować według:

a) kryteriów materialnych – stopnia szkodliwości społecznej, który można też określać jako zbieg czynników przedmiotowych i podmiotowych, a mianowicie: znaczenia podmiotu przestępstwa; charakteru czynu społecznie szkodliwego; charakteru skutków społecznie szkodliwych; ciężkości skutków społecznie szkodliwych; sposobu popełnienia czynu społecznie szkodliwego, formy i rodzaju winy; specyficznych cech podmiotu przestępstwa, motywów przestępstwa; celu przestępstwa;

b) kryterium formalnego – rodzaj i zagrożenie karą:

– za przestępstwo niewielkiej ciężkości uznawane jest przestępstwo, za które przewidziano karę w postaci pozbawienia wolności na okres do dwóch lat lub inną, łagodniejszą karę, z wyjątkiem kary w postaci grzywny w wysokości powyżej trzech tysięcy minimalnych nieopodatkowanych dochodów obywateli (ust. 2 art. 12 k.k. Ukrainy);

– za przestępstwo średniej ciężkości uznawane jest przestępstwo, za które przewidziano karę w postaci grzywny w wysokości nie większej niż dziesięć tysięcy minimalnych nieopodatkowanych dochodów obywateli albo pozbawienia wolności na okres do pięciu lat (ust. 3 art. 12 k.k. Ukrainy);

– za przestępstwo ciężkie uznawane jest przestępstwo, za które przewidziano karę w postaci grzywny w wysokości nie większej niż dwadzieścia pięć tysięcy

minimalnych nieopodatkowanych dochodów obywateli albo pozbawienia wolności na okres do dziesięciu lat (ust. 4 art.12 k.k. Ukrainy);

za przestępstwo szczególnie ciężkie uznawane jest przestępstwo, za które przewidziano karę w postaci grzywny w wysokości powyżej dwudziestu pięciu tysięcy minimalnych nieopodatkowanych dochodów obywateli albo pozbawienia wolności na okres powyżej dziesięciu lat lub karę dożywotniego pozbawienia wolności (ust. 5 art.12 k.k. Ukrainy).

W nowym kodeksie postępowania karnego Ukrainy, który został przyjęty i wszedł w życie w 2012 roku, po raz pierwszy pojawiło się pojęcie „karne naruszenie prawa” i podział karnych naruszeń prawnych na przestępstwa i wykroczenia. Na razie ukraińskie prawo karne jest w stanie „gotowości do reformy”. Jednak z przyczyn politycznych ta reforma przesuwana jest w czasie: są obawy, że wraz z przekształceniem w wykroczenia karne niektórych kategorii, obecnie tzw. wykroczeń administracyjnych, organy dochodzenia przedsądowego nie poradzą sobie z dochodzeniem w tych sprawach. Jest to kwestia prac organizacyjnych, pewnych przekształceń instytucjonalnych, finansowania etc., czyli jest pytaniem taktycznym, którego rozstrzygnięcie uzależnione jest od woli politycznej.

Natomiast strategia reform polega na tym, że do kategorii wykroczeń karnych *de lege ferenda* powinny zostać zaliczone:

– poszczególne czyny, które według obowiązującego k.k. Ukrainy uznawano za przestępstwa niewielkiej ciężkości, które zgodnie z polityką humanizacji prawa karnego będą uznane przez ustawodawcę za niemające znacznego stopnia szkodliwości społecznej;

– czyny, określone zgodnie z obowiązującym kodeksem Ukrainy o wykroczeniach administracyjnych, podlegające jurysdykcji sądowej, niemające ze swej istoty administracyjnego charakteru (drobne chuligaństwo, kradzież cudzego mienia etc.). Za te czyny wymierza się karę w postaci krótkoterminowego pozbawienia wolności, grzywny, pozbawienia konkretnych praw, zaangażowania do prac obowiązkowych, a także konfiskatę specjalną. Popelnienie wykroczeń kryminalnych nie powoduje karalności.

Główne zadanie rozgraniczenia przestępstw i wykroczeń karnych polega na zapewnieniu:

1) dalszej humanizacji prawa karnego – kosztem dekryminalizacji wielu czynów, które obecnie jeszcze są uznawane za przestępstwa;

2) uproszczonego trybu pociągania do odpowiedzialności prawnej osób, które popelnily wykroczenia karne. Otóż w sprawach dotyczących wykroczeń karnych zaproponowano: prowadzenie jedynie krótkiego dochodzenia, a w przypadku udowodnienia winy i przyznania się do winy osoby, której zapewniono obronę przez adwokata, i niesprzeciwienia się skazaniu, dopuszczalne jest wymierzenie kary, ustalonej przez sędziego bez rozprawy sądowej;

3) przestrzeganie prawa do obrony i innych uprawnień, wyznaczających sens pojęcia „wymiar sprawiedliwości” w stosunku do wszystkich osób obecnie pociąganych do odpowiedzialności administracyjnej za tzw. wykroczenia administracyjne, które w gruncie rzeczy ze swej istoty są karnymi naruszeniami prawa. Osoby oskarżone o popełnienie wykroczeń kryminalnych uzyskują wszelkie prawa procesowe i prawo do procesu karnego, których obecnie są pozbawione.

W związku z powyższym przypominamy, iż zgodnie z decyzją Trybunału Europejskiego Praw Człowieka (na przykład decyzja z dnia 21 lutego 1984 roku w sprawie p. Otstyuka przeciwko Niemcom) takie administracyjne naruszenia prawa są częścią prawa karnego bez względu na to, że państwo terminologicznie określiło je inaczej. Dlatego też państwo jest zobowiązane zapewnić w postępowaniu w takich przypadkach pełny wachlarz gwarancji, określonych dla „spraw karnych” (domniemanie niewinności, prawo do obrony, prawo do zaskarżenia wyroku etc.);

4) zmniejszenie liczby przypadków nielegalnego wykorzystania wyników postępowań administracyjnych w trakcie dochodzenia spraw karnych (decyzja Trybunału Europejskiego Praw Człowieka z dnia 19 lutego 2009 roku w sprawie Doronin przeciwko Ukrainie), takich jak zatrzymanie osoby, kontrola osobista i kontrola rzeczy, zatrzymanie rzeczy i dokumentów bez należytej kontroli sądowej. W trakcie tych postępowań nie tylko stosuje się tortury, ale ujawnia się dowody ważne dla dochodzenia karnego.

Obecność sprzecznych z prawami człowieka norm o wykroczeniach administracyjnych stwarza organom ochrony prawa dodatkowe możliwości w zakresie naruszenia praw człowieka w postępowaniu karnym. Chodzi na przykład o zatrzymanie administracyjne w związku z naruszeniem zasad obiegu środków odurzających do trzech, a nawet do dziesięciu dni celem ustalenia tożsamości, ustalenia okoliczności nabycia przechwyconych przez organa narkotyków – bezpośrednio na podstawie zezwolenia prokuratora. (art. 263 kodeksu Ukrainy o wykroczeniach administracyjnych). Czasu trwania takiego zatrzymania sąd nie kontroluje i faktycznie jest on wykorzystywany na prowadzenie postępowania karnego;

5) zapewnienia ochrony sądowej praw człowieka, odpowiedniego wymiaru kar powiązanych z ograniczeniem praw konstytucyjnych (chodzi o konfiskatę mienia, prace naprawcze, prace społeczne, areszt krótkoterminowy etc.) zgodnie z przepisami art. 6 konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Żaden inny organ państwowy, oprócz sądu, nie ma prawa podejmować decyzji o zastosowaniu wymienionych kar;

6) przestrzeganie zobowiązań międzynarodowych. Niektóre umowy międzynarodowe przewidują konieczność ustalenia odpowiedzialności karnej za pewne czyny, na przykład dotyczące transportu samochodowego. Pomimo tego te ostatnie według stopnia swej szkodliwości stanowią wykroczenia karne i nie mogą być zaliczone do kategorii przestępstw. Istnienie w dniu dzisiejszym tylko jednego

rodzaju czynów karnych (przestępstw) zmusza ustawodawcę postradzieckiego do uznania takich bezprawnych działań tylko za przestępstwa z wszelkimi konsekwencjami prawnymi z tego wynikającymi;

7) optymalizacja działania organów wymiaru sprawiedliwości w zakresie wykrywania, śledztwa i postępowania sądowego w sprawach karnych, skupienie ich wysiłków na rzeczywiście niebezpiecznych kryminalnych naruszeniach prawa.

W nawiązaniu do ostatniej tezy należałoby zwrócić uwagę na fakt, że na Ukrainie stałemu zwiększaniu liczby faktycznie popełnianych i odnotowanych przestępstw towarzyszy każdego roku zmniejszanie się liczby zarówno osób stających przed sądem, jak i osób skazanych, a przy wymienieniu pojęć „przestępstwo” – „odpowiedzialność karna” – „skazanie” coraz częściej niepotrzebne staje się drugie i trzecie ogniwo: odpowiedzialność karna w żadnej formie nie jest realizowana w co siódmym przypadku, a przy popełnieniu przestępstw niewielkiej ciężkości – prawie co trzecim.

Na 100 osób postawionych przed sądem skazano jedynie 85. Z każdych 85 skazanych – 45 zwolniono z kary, a większość z 40 skazanych zwolniono z dalszego odbycia kary na podstawie amnestii, ułaskawienia, zwolnienia przedterminowego lub warunkowego albo na podstawie innych przesłanek. Spośród 100 osób realnie odbywa karę 20–25.

Jednak interesy pokrzywdzonych osób, ochrona praw i interesów ustawowych, co na mocy prawa jest pierwszoplanowym zadaniem wymiaru sprawiedliwości, nie są w pełni uwzględniane. Znaczna część przestępstw pozostaje niewykryta i nie prowadzi się dochodzenia, latencja (ciemna liczba) przestępstw jest wciąż wysoka. Na przykład logika podpowiada, że nie wszystkie bez wyjątku przypadki samobójstw (15 000 rocznie) lub prób samobójczych (powyżej 50 000 rocznie) nastąpiły bez nielegalnej ingerencji ze strony innych osób. Tymczasem skazań za to z art. 120 k.k. (doprowadzenie do samobójstwa) każdego roku było tylko kilka, a w niektórych latach nie było żadnego.

Przez ostatnie 15 lat zakażenie wirusem HIV rozpoznano u prawie 200 000 osób, a AIDS u powyżej 35 000, z tego powodu zmarło powyżej 20 000 osób. Przecież ktoś je zaraził? Za zakażenie wirusem HIV (art. 130 k.k.) na razie skazano tylko 40 osób.

Każdego roku powstaje prawie 50 000 pożarów, przez które ginie kilka tysięcy osób. Bezpośrednie straty materialne wynoszą setki milionów hrywien. Pomimo tego, za naruszenie zasad bezpieczeństwa przeciwpożarowego określonego na mocy prawa (art. 270 k.k.), przykładowo w 2011 roku skazano jedynie pięć osób.

Liczba tzw. archeologów na czarno znacznie przekroczyła liczbę archeologów legalnych. W wyszukiwarce internetowej po wpisaniu hasła „zdeastowano cerkiew” można znaleźć setki linków. Każdego roku na Ukrainie płonie od 20 do 30 drewnianych świątyń, ale za samowolne prowadzenie prac poszukiwawczych na terenie zabytku archeologicznego (art. 298 k.k.) skazano jedynie kilka osób, a za zdeastowanie budowli sakralnych (art. 178 k.k.) nie skazano nikogo.

Komisja ONZ, przeciwdziałająca torturom, w swoich uwagach ciągle wspomina o stosowaniu na Ukrainie tortur i okrutnego traktowania podczas przetrzymywania pod strażą, zatrzymania osób bez orzeczenia sądu, braku rejestracji faktycznego czasu aresztu, ograniczeniu dostępu do adwokatów. W 2011 roku z aresztu śledczego zwolniono ponad 10 000 osób, w tym 100 zostało zwolnionych w związku z umorzeniem spraw w sądzie i na podstawie wyroków uniewinniających. Ale nie ma żadnego skazania ani na podstawie art. 372 (świadome pociągnięcie niewinnej osoby do odpowiedzialności karnej), ani zgodnie z art. 374 (naruszenie prawa do obrony), a za świadome zatrzymanie nielegalne lub areszt (art. 371 k.k.) skazano tylko jedną osobę.

Pomimo tego prawo karne Ukrainy dosyć skutecznie pełni swoje funkcje: regulacyjną, ochronną, prewencyjną. Pozytywną rolę w tym procesie bez wątpienia odgrywa instytucja przestępstwa, która utrwaliła się w obowiązującym k.k. Ukrainy.

SUMMARY

This paper discusses the problems of the development of offence studies in the theory of Ukrainian criminal law. The first understanding and normative description of the concept of offence can be found most clearly in the oldest Ukrainian legal sources and in scientific sources. Nonetheless, the authors focus their attention on the development of studies on the concept of offence on the territory of contemporary Ukraine from the beginning of the Soviet period till present times.

The authors reach the conclusion that although the Soviet jurisprudence began its development from a total denial of the achievements of its national and foreign criminal jurisprudence, as a consequence of evolutionary development it managed to elaborate a scholarly justified positions referring to the understanding of the essence of offence, distinguishing it from non-criminal acts, the classification of offences, which formed the basis of contemporary criminal law approach to these problems in Ukraine.

Contemporary criminal law defines offence as a socially dangerous and culpable act (action or omission), committed by the subject of the offence. The criminal jurisprudence recognises the following obligatory features: 1) the act is socially dangerous; 2) the act is defined by the Criminal Code of Ukraine; 3) the act is culpable; 4) the act was committed by the subject of the offence; 5) the socially harmful act is punishable. The lack of any of these features means an act constitutes no offence.

Besides the authors analyse the difference between an offence and other socially harmful acts: petty offences, torts etc. and they also make the classification of offences.